Turan elləri

Türkçülüyün nəzəri yaradıcısı

"Ziya Göyalp olmasa idi, Atatürk də olmazdı"

O, ötən əsrin əvvəllərində Türkiyədə gəncliyin məfkurə axtarışında olduğu bir dönəmdə özündən əvvəlki böyük türkoloqların ideyalarını sistemləşdirib türkçülüyün milli ideologiyasının elmi əsaslarını yaradıb. O, bu tarixi missiyanı o qədər heyrətamiz bir şövq və vəcdlə görüb ki, Turanın dünəni, bugünü və sabahı ilə bağlı parlaq fikir və düşüncələri milyonların qəlbinə yol tapıb. Bu böyük şəxsiyyətin adı və soyadı Ziya Göyalpdır!

Onun uca və sevimli milləti qarşısında xidmətləri o qədər böyükdür ki, fikrimcə, bu barədə yazmaq üçün hansısa bir səbəb axtarmağa, yaxud təqvimin uyğun günlərini gözləməyə ehtiyac yoxdur. Bu dahi fikir və düşüncə adamını tez-tez xatırlayıb yada salmaq bir vəfa borcumuzdur. Z.Göyalpın və məsləkdaşlarının türkün, bütövlükdə, Turanın tərəqqi və inkişafı naminə başladıqları missiyanın daşıyıcıları və davamçıları olmaqdan şərəfli nə ola bilər?!

Ziya 1876-cı il martın 23-də Diyarbəkirdə anadan olub. Atası Mehmet Tofik dövrünün istedadlı qəzetçilərindən idi. Övladlarını doğma yurda, torpağa sonsuz sevgi, sədaqət ruhunda tərbiyə edərək böyüdüb. Misal üçün deyək ki, bu evdə ünlü şair, mütəfəkkir Namiq Kamalın Vətəni vəsf edən gözəl şeirləri xüsusilə çox sevilib.

1895-ci ildə qardaşı Nihat bəy 19 yaşlı Ziyanı özü ilə İstanbula aparıb. Gənc, çılğın Ziya Baytarlıq məktəbinə daxil olsa da, o dövrdə rejim əleyhinə çalışanlarla əlaqə yaradıb. O, çap etdirdiyi "Bahar" məcmüəsini gizli şəkildə yaydığına görə, 1898-ci ildə həbs edilərək 10 ay Taşkışla, sonrakı 3 ay müddətində isə Zəptiyyə həbsxanalarında saxlanılıb. Həbsdən sonra onun doğma Diyarbəkirə yalnız göz dustağı olaraq qayıtmasına icazə verilib.

Ziya rəhmətə getmiş əmisinin qızı Vəcihə xanımla evlənib və şəhərdəki ticarət idarəsində məmur kimi çalışmağa başlayıb. Amma yenə də "dinc" oturmayıb, siyasi mövzularda iti qələmini işə salıb. "Diyarbəkir" qəzetində cəmiyyəti narahat edən mövzularda aktual yazılar çap etdirib. 1908-ci ildə II Məşrutiyyət elan ediləndə, "İttihad və tərəqqi" cəmiyyətinin Diyarbəkir şöbəsini yaradıb, "Diyarbəkir" qəzetilə əməkdaşlıq ilə yanaşı, özünün nəşr etdirdiyi "Peyman" qəzetində vətənpərvər fikirlərini yayıb.

Diqqət yetirsək görərik ki, bu dövrdə Ziya Göyalp hələ türkçü deyil, osmançı və islamçı idi. 1909-cu ildə "İttihad və Tərəqqi" cəmiyyətinin Salonikidə keçirilən qurultayına Diyarbəkirdən təmsilçi olaraq qatılan Z.Göyalp burada dövrün ən böyük sosioloqlarından sayılan Emil Dürkheymin əsərlərinin təsiri ilə Türkiyənin sosial və siyasi məsələlərini dərindən öyrənib. Və məhz həyatının bu dönəmində türkün əbədi səadəti naminə aradığı idealları özündən əvvəlki türkçülərin irəli sürdüyü turançılıqda tapıb və bu amal uğrunda mübarizəni həyatının mənasına çevirib.

Populyar "Gənc qələmlər" dərgisində yazılar çap etdirən Z.Göyalp xüsusilə "Turan" şeiri ilə bu jurnala turançılıq ideyası ilə yep-yeni bir ruh gətirib. Bu dövrdə türk gəncliyi millətin xilas yolunu göstərən bir məfkurə arayırdı ki, Z.Göyalpın "Turan" şeiri, onun şərh və təsviri ilk qığılcım rolunu oynadı. Bəli, "Turan" şeiri Z.Göyalpın fikri inkişafında bir dönüş nöqtəsi idi:

Vətən nə Türkiyədir türklərə,
nə Türküstan,
Vətən böyük və əbədi
bir ölkədir –Turan!

1912-ci ildə Erqani bölgəsindən millət vəkili seçilən Z.Goyalp İstanbula gələrək, burada həm "İttihad və Tərəqqi" partiyasında siyasi fəaliyyətini davam etdirmiş və həm də sosiologiyanı çox gözəl tədqiq etdiyi üçün darülfünunda bu bölməni yaratmış, orada bu fəndən dərs demişdir. O, bu partiya tərəfindən o dövrdə həyata keçirilən bir çox sosial islahatların müəllifi və icracısı olmuşdur.

Onun parlaq publisistikası kütlələrin fikir və düşüncələrinə hakim kəsilirdi. Ziyalılar, gənc zabitlər onun milli ruh və qələbə əzmi aşılayan əsərlərini oxuyaraq ruhlanırdılar. Osmanlı imperiyasının bətnindən yeni Türkiyə doğulurdu! O dönəmdə Z.Göyalpın ən həyəcanlı oxucularından biri türk xalqına istiqlal yaşadan Mustafa Kamal Atatürk olmuşdur. Mustafa Kamal sonralar demişdi ki, Ziya Göyalp olmasaydı, Atatürk də olmazdı.

Z.Göyalp sanki həyatın ona zaman limitini xəsisliklə ayırdığından xəbərdar idi, Türkiyə dövləti və milləti ayağa durması naminə sonsuz bir enerji ilə qurub-yaratmağa tələsirdi. 1918–1922-ci illərdə Türk tarix və mədəniyyətini yeni bir görüşlə araşdıraraq elmi milliyyətçiliyin əsaslarını işləyib hazırlamışdır. O, bu elmi ilə yanaşı, dünyagörüşünü və ideyasını anladan şeirlər də yazmışdır. Göyalp yeni fikirləri ilə bu illərdə vücuda gələn Türk milli ədəbiyyat cərəyanının təşəkkülündə mühüm rol oynamış, milli ədəbiyyata xalq dilinin, türk tarix, əfsanə və xalq ədəbiyyatının qapılarını açmış, onları küll halında məfkurəvi mübarizələrin bir sözcüsü halına gətirmişdi.

Onun həyatı canından çox sevdiyi Vətəni kimi, fırtına və təlatümlərlə dolu idi. 1919-cu ildə İstanbulu işğal edən ingilislər "İttifad və Tərəqqi" partiyasının üzdə olan nümayəndələrini, o cümlədən Z.Göyalpı həbs edərək Əhməd bəy Ağaoğlu və digərləri ilə bərabər Malta adasına sürgün etmişdilər. Z.Göyalp 1921-ci ildə sürgündən qayıtdıqdan sonra Diyarbəkirə gələrək "Kiçik məcmuə" adlı dərgi nəşr etdirməyə başlamışdı.

Bu dövrdə artıq türkçülük bir məfkurə halına gəlmiş və Türk dövlətini idarə edənlərdə məmləkətdən kənarda olan türk-müsəlman qardaşlarına qarşı yaxınlıq hissləri artmış, Z.Göyalpın dərin bir inam hissilə anlatmağa çalışdığı "Turan" ölkəsi anlayışı zehinlərdə yer tutmağa başlamışdı. Onun ideyalarını və yaradıcılıq yolunu təqib və təqlid edən bir sıra yazıçı və şairlər də türkçülük və turançılıq ruhunda əsərlər yazmağa başlamışdılar.

Z.Göyalpın təsiri ilə türkçülük Türkiyə hökumətinin rəsmi ideologiyasına çevrilmişdi. Hətta dövlətin hərbi naziri Ənvər Paşa və xarici işlər naziri Tələt Paşa turançılığı dövlətin xarici siyasətinin əsas amili kimi qəbul etmiş və bu yöndə konkret addımlar da atmışdılar. Bu məramə sadiq qalaraq onlar Qafqaz Türk İslam Ordusunu yaratmış, Azərbaycana və Şimali Qafqaza göndərmişlər. Bu ordunun sayəsində erməni daşnaklarının burada türk-islam əhalisinə qarşı törətdiyi soyqırımlara son verilmişdir. Beləliklə, Quzey Azərbaycan və Şimali Qafqaz öz müstəqilliyini əldə etmişdir.

Nuru paşa at belində
Türkiyədən – Qarsdan gəlir.
"Azərbaycan" deyə-deyə,
Yaralanmış aslan gəlir...

Bu misralar Xalq şairi Nəriman Həsənzadənin "Nuru paşa" poemasındandır. XX əsrin əvvəllərində bolşevik təcavüzü ilə təhdid olunan Gəncə Nuru paşanı göydən enmiş xilaskar mələk kimi qarşılamışdı. Qısa müddət sonra isə türk qardaşlarımızı Bakını erməni-daşnaklarından xilas edəcəkdilər. Qədirbilən Azərbaycan xalqı bu yaxşılığı heç vaxt unutmayacaq!

Z.Göyalp Bakının azad edilməsi xəbərini eşidəndə dünyalar qədər sevinmişdi. Türk əsgərinin bu tarixi zəfəri onun Turanın gələcəyinə olan dərin inamını daha da gücləndirmişdi. O, öz fikir və mülahizələrini proqram şəklinə salaraq sonradan onu "Türkçülüyün əsasları" adı ilə nəşr etdirmişdir. Bu əsər Ziya Göyalpın qələmindən çıxan ən dəyərli əsərlərdəndir. Müəllif belə yazmışdır: "Millət nə irqi, nə qövmi, nə coğrafi, nə siyasi və nə də iradi bir zümrə deyildir. Millət, dilcə, dincə, əxlaqca və gözəllik duyğusu baxımından müştərək olan, yəni eyni tərbiyəni almış fərdlərdən ibarət olan bir toplumdur".

Osmanlı imperiyası Birinci Dünya müharəsində uduzub süqut etsə də, qəhrəman türk xalqını heç bir xarici qüvvə yenə bilməzdi. Qazi Mustafa Kamalın öndərliyi ilə Anadoluda başlayan istiqlal mücadiləsi qələbə ilə nəticələndi. Böyük Atatürk bir "Təlif və tərcümə heyəti" yaradaraq fikirlərinə dərin hörmət bəslədiyi Z.Göyalpı da bu heyətə daxil etdi. 1923-cü ildə Diyarbəkirdən Türkiyə Millət Məclisinə vəkil seçilən Z.Göyalp arzusunda olduğu milli dövlətin – Türkiyə Cümhuriyyətinin ideologiyasının təməl prinsiplərini təkmilləşdirməyə başladı, fəqət, 1924-cü ildə xəstələnərək 48 yaşında ikən 25 oktyabrda gözlərini bu dünyaya əbədi olaraq yumdu.

Z.Göyalpın ölümü bütün türk dünyasında böyük üzüntü yaratmış, o dövr Türkiyə qəzet və dərgilərində onun dəyərini anladan xeyli yazı dərc edilmişdi. Yaxın dostu və məsləkdaşı Əhməd bəy Ağaoğlu yazmışdı: "Heç bir zaman, heç bir vəziyyətdə sayın Göyalpın ruhuna çarəsizlik kimi zəifliklər girməmişdir. Ən müşkül və ən qaranlıq zamanlarda o, daim ətrafına iman və ümid saçmışdır".

Z.Göyalp bir vaxtlar yazmışdı: "Türklərin mədəniyyət əsrinə girmələri üçün yalnız keçmişlərinə dönüb baxmaları kifayərdir". Bu gün bu dahi şəxsiyyətin Turanla bağlı arzuları həyata keçməkdədir. Böyük bir coğrafi məkanda müstəqil türk dövlətləri yaranaraq sürətli iqtisadi, mədəni inkişaf yolu keçir. Bəli, "Düşmənin ölkəsi viran olacaq, Türkiyə böyüyüb Turan olacaq!" – deyən Z.Göyalpın ruhu şaddır!

Məsaim ABDULLAYEV
XQ